

DOI 10.35423/2078-8142.2026.1.1.2

УДК 330.015:338.246.8J:355.01-021.68(477)

І. В. Сагайдак,

кандидат економічних наук,

докторант кафедри соціальної філософії,

філософії освіти та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,

м. Київ, Україна

e-mail: i.v.sahaidak@udu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8622-3704>

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ З ПОГЛЯДУ БІОФІЛОСОФІЇ

Анотація. У статті з позицій біофілософії розглядається ресурсний потенціал відновлення України, що означає пріоритетне піклування про умови життя населення України. Доведено, що з погляду філософії праці людські ресурси є ключовим фактором продуктивності та ефективності економіки відбудови та основним драйвером подальшого інноваційного розвитку нашої країни, тому їх відновлення постає вагомим викликом та, одночасно, завданням відбудови України. Підкреслено, що з позицій теорії соціальних систем завданнями повоевнної економічної політики у розробці ефективної політики є: повернення сьогоднішніх біженців, зміцнення зв'язків України зі зростаючою українською діаспорою, стимулювання зростання народжуваності та реалізація виваженої сімейної та пронаталістської політики. Наголошено, що з позицій фізичної економіки головними пріоритетами повоевнного розвитку українського ринку праці повинні стати підвищення рівня та продуктивності економічної активності населення.

Ключові слова: біофілософія, людські ресурси, ефективність економіки, філософія розвитку капіталу, повоевнне відновлення, міжнародна підтримка, економічна політика, ринок праці.

Illia Sahaidak,
Candidate of Economic Sciences,
Doctoral Student of the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy,
Ukrainian State University Named After Mykhailo Drahomanov,
Kyiv, Ukraine
e-mail: i.v.sahaidak@udu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8622-3704>

RESOURCE POTENTIAL FOR UKRAINE'S POST-WAR RECONSTRUCTION

***Abstract.** The article considers the resource potential of Ukraine's recovery from the standpoint of biophilosophy, which means priority care for the living conditions of the population of Ukraine. Also, from the standpoint of the global application of the ideas of classical political economy and the philosophy of capital development, attention is paid to international support for Ukraine from international monetary and financial organizations, governments of foreign countries, and the maximum accumulation of internal resources. It is proven that from the point of view of the philosophy of labor, human resources are a key factor in the productivity and efficiency of the reconstruction economy and the main driver of the further innovative development of our country, therefore their recovery is a significant challenge and at the same time a task for the reconstruction of Ukraine. It is found that in conditions of war, the situation on the labor market remains contradictory, which causes unemployment due to the cessation of work of enterprises and a shortage of personnel in certain industries due to mobilization and migration. It is emphasized that from the standpoint of the theory of social systems, the tasks of a dual economic policy in the development of an effective policy are: the return of today's refugees, strengthening Ukraine's ties with the growing Ukrainian diaspora, stimulating the growth of the birth rate and implementing a balanced family and pro-natalist policy. It is emphasized that from the standpoint of physical economy, the main priorities of the post-war development of the Ukrainian labor market should be to increase the level and productivity of economic activity of the population. This requires not only an increase in the level of employment, a reduction in the period of*

unemployment, but also the modernization of the conditions and content of work, its digitalization, the democratization of managerial relations and the creation of conditions for the professional and personal development of employees.

Keywords: *biophilosophy, human resources, economic efficiency, philosophy of capital development, post-war reconstruction, international support, economic policy, labor market.*

Вступ. Розпочата Російською Федерацією повномасштабна війна проти України призвела до численних матеріальних збитків, до яких належать не лише відчутні людські втрати, масштабні руйнування інфраструктури, а й тривала економічна дестабілізація та глибока трансформація ринку праці України. Ресурсний потенціал відновлення України науковці та політики пов'язують з її міжнародною підтримкою з боку міжнародних валютно-фінансових організацій, урядів іноземних країн та, не останньою чергою, з максимальною мобілізацією та акумуляцією внутрішніх ресурсів. Утім, основним джерелом фінансування військових та цивільних потреб наразі є іноземна фінансова допомога. Із часом у її складі зменшується доля безповоротної допомоги та зростає питома вага кредитних коштів, а тому дедалі більш нагальним постає завдання розвитку внутрішніх трудових ресурсів України як основного і надійного джерела надходження національного багатства.

Актуальність дослідження. У цих умовах на перший план виходить питання повоєнного відновлення країни, про яке починати піклуватися слід уже зараз, під час війни. Адже виконання цього завдання вимагає стратегічного підходу до трудової мобілізації – не лише внутрішньої, а й зовнішньої. Збереження і розвиток людського потенціалу України, навіть в умовах війни, є одним із ключових чинників успішного повоєнного відновлення, адже багато важать не лише кількісні, а й, передусім, якісні параметри відновлення людського капіталу, його здатність до творчої адаптації,

інноваційний потенціал. Системне теоретичне охоплення теми функціонування людського потенціалу у масштабах суспільства є класичним завданням для соціальної філософії.

Стан дослідження проблеми визначають щонайменше три філософські платформи, які пропонують різні підходи до проблеми відтворення людського потенціалу у масштабах суспільства: по-перше, політекономічний підхід, концептуалізований марксистом у полеміці з британськими економістами і філософами Адамом Смітом і Давидом Рікардо як трудова теорія розвитку капіталу [11]; по-друге, концепція біовлади і біополітики Мішеля Фуко [19], яку розвивали його критики й однодумці [2; 8; 21; 23]; по-третє, теорія фізичної економіки, яку заснував український економіст Сергій Подолинський і розвивали Володимир Вернадський та Микола Руденко, а нині підтримують українські економісти [18]. Із цих трьох концепцій обираємо як базу для нинішнього дослідження біофілософію, яка, першою чергою, спирається на концепцію біополітики Фуко, але враховує окремі ідеї філософії Карла Маркса та Сергія Подолинського.

В умовах ведення оборонної війни України проти російської збройної агресії стан вітчизняного ринку праці, зумовлений вимушеною внутрішньою та зовнішньою міграцією, воєнною мобілізацією, негативними демографічними змінами (передусім зростанням смертності і зменшенням народжуваності населення України) та загальною економічною турбулентністю створює значні виклики для формування ефективної політики відновлення. Це зумовлює необхідність звернутися у якості *методології цього дослідження* також до теорії соціальних систем, зокрема її засадничих принципів, викладених у концепції німецького філософа і соціолога Нікласа Лумана [10]. Також потрібно оцінювати ризики відновлення стабільності системи, а також враховувати параметри ризиків. Ці завдання допоможе виконати звернення до концепції суспільних ризиків, яку розробляли, зокрема, німецький соціальний теоретик Ульріх Бек [1] та Ентоні Гідденс [5]. Утім, звернення до

цих теоретичних засобів також буде обмеженим потребами застосування біофілософії як базового підходу у цьому дослідженні.

Метою цієї статті є уточнення філософського обґрунтування стратегій, які сприятимуть поверненню трудових ресурсів в Україну, загальній активізації економічної активності українців, спрямоване на здобуття філософії якісних змін в інституційних засадах побудови трудових відносин України з урахуванням вимог цифровізації та новітніх глобальних змін.

Виклад основного матеріалу.

Ресурсний потенціал України у контексті її міжнародної підтримки в умовах війни. Війна розкриває приховані механізми соціальної взаємодії і неочевидні, на перший погляд, пружини суспільних подій. Зокрема, зрозумілим стало те, що у сучасному суспільстві на локальному рівні соціальні інститути базуються на глобальних суспільних інституціях: сама українська державність і окремі її інституції – військові, економічні, правові тощо – ще й досі існують лише завдяки міжнародній підтримці (фінансовій, інституційній, ресурсній та ін.). США, ЄС, Японія та інші лідери світової демократії рішуче і невпинно підтримують Україну у її протистоянні російській повномасштабній збройній агресії, особливо після 24 лютого 2022 року. Зокрема, це виявляється у сфері підтримки людських ресурсів України.

Усе це свого часу глибоко і всебічно проаналізували і обґрунтували класики дослідження глобалізму, зокрема Ніклас Луман у своїй теорії соціальних систем, Ентоні Гідденс у його концепції стрімких суспільних змін і Ульрих Бек у теорії сучасного глобального суспільства як суспільства ризику. Луман обґрунтував положення, згідно з яким кожна соціальна система функціонує у глобальному масштабі, а відповідно є залежною від підтримки всіх елементів (різною мірою, але всіх без винятку) глобальної комунікації в межах цієї системи [10].

Ресурсний потенціал відновлення від самого початку військової агресії РФ пов'язується з міжнародною підтримкою України з боку міжнародних валютно-фінансових організацій та інституцій і

урядів іноземних країн та максимальною акумуляцією внутрішніх ресурсів. Утім, під час війни надходження українського держбюджету йдуть передусім на фінансування оборони. Видатки на оборону становлять приблизно половину бюджету, а цивільні видатки держбюджету України фінансуються переважно за рахунок іноземної фінансової допомоги [15]. Безперечно, Україна на сьогоднішній день є залежною від світу в економічному вимірі, однак і провідні економічні суб'єкти глобальної економіки є напряму зацікавленими у розвитку економіки України.

Крім фінансової підтримки, міжнародні партнери України надають суттєву гуманітарну допомогу, зокрема постачання продовольства, медикаментів, медичного обладнання, а також підтримку переміщених осіб. «Така допомога не лише дозволяє підтримувати базові життєві потреби населення, але й сприяє уникненню гуманітарної кризи, яка могла б значно ускладнити і так складну економічну ситуацію» [16].

Безпекова підтримка України у глобальному масштабі може бути проаналізованою на основі концепції ризику, запропонованої Ульрихом Беком: адже актуальні ризики війни, пандемії, демографічних стресів, екології тощо дуже легко перекидаються з однієї країни в інші, і не лише сусідні [1]. Натомість, залучення міжнародних зусиль значно полегшує успішне опанування подібних ризиків – особливо, якщо вдалося на початковій стадії локалізувати їх в окремій країні чи певному регіоні.

На урядовому і експертному рівнях зараз обговорюють можливості додаткового залучення внутрішніх ресурсів через державні облигації та збільшення податків – саме комбінація цих механізмів довела свою результативність у часи Другої світової війни. Зокрема, у 2024 р. облигації внутрішньої державної позики на суму \$15,3 млрд покрили дефіцит бюджету [15]. Також розглядаються можливості застосування інших механізмів, таких як сеньйораж (друкування грошей), водночас пам'ятаючи про загрозу інфляції, та контролю за процентними ставками, що дасть можливість зберігати стабільність на фінансовому ринку та забезпечити доступ до

кредитування [6]. Тут варто згадати також концепцію стрімких змін, запропоновану Ентоні Гідденсом, адже стрімкі зміни потребують стрімких рішень для того, аби ці зміни не перетворилися на фактор ризику і дестабілізації у суспільстві [5]. Утім, ці стрімкі рішення мають бути системними, інакше є ризик, що вони лише поглиблюють і прискорять кризу. Тому такі рішення мають бути погодженими на міжнародному рівні.

Не можна відкидати й того, що всі внутрішні ресурси України, яких, як видається, все ж достатньо для виконання деяких завдань, в умовах війни можуть бути суттєво виснаженими ударами агресора. Тому основним джерелом фінансування ведення Україною війни, цивільних потреб населення України та відбудови залишається іноземна допомога, яка надається першою чергою ЄС, США, МВФ. Із часом у її складі зменшується доля безповоротної допомоги та зростає питома вага кредитних коштів. Поступово запроваджуються інші проекти, що забезпечуються доходами від заморожених російських активів, державними облігаціями, однак поки їх частка у загальному обсягу фінансів не є суттєвою.

Збереження і відтворення людського ресурсу України у війні. Цілковитим іншим питанням – людські ресурси, потрібні для того, аби Україна вистояла у війні і, якщо й не виграла її рішуче і переконливо (що у ближчій перспективі все ж доволі складно), то хоча б напевно не прогала у ній. Ці ресурси Україна ззовні не отримає – основний тягар тут лягає саме на її плечі. І тому тут вже варто говорити не про сприятливе зовнішнє (міжнародне) економічне середовище для України, а про внутрішню українську біополітику.

Слід також враховувати, що людські ресурси, як ми вже відзначали вище, є ключовим фактором продуктивності та ефективності економіки відбудови та ключовим драйвером подальшого інноваційного розвитку нашої країни. Водночас, уже задовго до початку війни Україна відчувала нестачу людських ресурсів, ключовою причиною чого виявилась поступова, але неухильна депопуляція населення. Як відзначає І. М. Кравець, «соціально-демографічні процеси є доволі інерційними: накопичений Україною демографіч-

ний потенціал був вичерпаний у перші роки незалежності країни» [9, с. 115]. Справді, на початку 1990х років чисельність населення становила майже 52 млн осіб, у 1993 р. навіть перевищувала цей показник, після чого почалось стрімке скорочення чисельності населення. За 30 років української державності населення країни скоротилось на 10 мільйонів (або 20%) та напередодні війни становило 41,17 млн. громадян. Звісно, на це вплинула анексія Криму та часткова окупація РФ Донбасу. Але загальну тенденцію це не змінило, а лише посилило, адже зберігалась багаторічна тенденція перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених: на 100 померлих – 38 живонароджених [7]. Скорочення населення України в довоєнний період було зумовлено цими негативними демографічними тенденціями, спричиненими зміною репродуктивної поведінки населення та зростанням передчасної смертності, передусім серед чоловіків через важку працю, високий рівень серцеечно-судинних захворювань, вплив алкоголю, тютюну та інших шкідливих для здоров'я факторів.

Ці процеси депопуляції супроводжували загальний процес демодернізації економіки України – адже при наявності окремих проривних галузей нової, української модернізації, економіка України в цілому все ще не вийшла із загальної інерції надто повільного переходу від радянського номенклатурного принципу управління до демократичного, конкурентного. Необхідність переходу до української модернізації від модернізації радянської через демодернізацію останньої чітко обґрунтував український дослідник Михайло Бойченко [3; 4], однак він не вказав ресурс і напрям такого переходу. Лише оборонна війна проти російського повномасштабного вторгнення 2022 року створила необхідний ресурс (про який йшлося у нашому дослідженні вище), а також надало потужний мотиваційний імпульс для загального демократичного оновлення українського суспільства. Таке оновлення намітилося ще у 2010ті роки, однак війна масштабувала та інтенсифікувала ті суспільні оновлення, які лише намітилися перед війною. У цьому світлі варто розглядати, втім, не лише внутрішні соціальні процеси в

Україні, а й процеси зовнішньої міграції українців – ті українці, хто виїхав за кордон, проходять там прискорену модернізацію.

Від 24 лютого 2022 року мільйони українських громадян виїхали за кордон у пошуках притулку. Крім того, Україну через війну покидали переважно освічені, висококваліфіковані люди, які, працюючи у різних секторах економіки України, забезпечували її прогресивний розвиток. Соціологічні дослідження в різних країнах демонструють, що чимало українських біженців готові повернутися в Україну після закінчення війни або коли будуть почуватися в Україні в безпеці. Відповідні дані досліджень у різних країнах суттєво різняться, однак їх об'єднує одна закономірність – з часом кількість бажаючих повернутися неухильно зменшується. До того ж, частина українців може виїхати за кордон після закінчення війни та скасування заборони на виїзд чоловіків за кордон. За розрахунками експертів ЦЕС, які досліджували передусім наміри тих чоловіків, хто вже має членів родини за кордоном та захоче виїхати, щоб возз'єднатися з ними за межами України, за кордон додатково можуть виїхати за різними сценаріями від 87,6 тис. до 154,9 тис. українців [20, с. 75]. А загалом за розрахунками цього аналітичного центру з економічної політики, за межами України можуть залишитись від 1,4 млн до 2,3 млн українців [20, с. 72]. Тобто після війни за розрахунками ЦЕС повернуться від 2,6 до 3,5 млн українців.

Відновлення людських ресурсів постає одним з найвагомим викликом та одночасно завданням відбудови України. Стрімке скорочення населення через природні демографічні процеси та міграцію наша країна відчувала задовго до війни, війна їх загострила та прискорила. Довготривалі прогнози щодо демографічного розвитку країни невтішні. За таких умов завдання повоєнної економічної політики у розробці ефективної політики та реінтеграції повернення сьогоднішніх біженців, розвиток української ідентичності, збереження зв'язків з Україною передусім для українських дітей і молоді за кордоном, що зберігає надію на їх повернення у майбутньому або внесок у відновлення України з-за кордону, стимулювання зростання народжуваності в Україні, розробка виваженої сі-

мейної та пронаталістської політики, що спрямована на створення якомога комфортнішого для народження й виховання дітей соціально-економічного середовища.

Біополітика через політекономію – від марксизму до принципів фізичної економіки. Багато параметрів відновлення робочої сили в Україні можна оцінювати в рамках класичної політекономії, яка в Україні традиційно представлена марксистською теорією.

Проблема зайнятості населення постає в умовах війни та очевидно буде гостро відчутна в умовах нестачі людських ресурсів [12]. Повномасштабне військове вторгнення РФ завдало удару українському ринку праці. Багато кваліфікованих працівників залишили регіони, охоплені бойовими діями, рятуючись від війни в інших частинах країни або за кордоном, що вже призвело до додаткових викликів для відновлення промисловості та сільського господарства через відтік досвіду та знань. Військові дії та авіа атаки по всій території країни зумовили масове переміщення цивільного населення у більш безпечні регіони та за кордон. Ці переміщення часто супроводжувались розривом трудових відносин особливо у приватному секторі. Навіть у разі збереження «трудових відносин між роботодавцями та найманими працівниками, фізична неможливість виконання робіт і заробітку вдарило як по доходах населення, так і по підприємствах. Понад третина українських підприємств або повністю закрилися, або були змушені працювати набагато нижче за свої можливості» [13, с. 180].

Припинення роботи підприємств у зонах бойових дій закономірно спричинило зростання безробіття, а масове переміщення населення посилило конкуренцію у стабільних регіонах, що збільшило соціальну напругу. «Через війну спостерігається зниження зарплат, оскільки безробітних стає значно більше, ніж вакантних робочих місць, зростає частка населення з доходами, нижчими за фактичний прожитковий мінімум може досягти 70%» [13, с. 2], наголошували експерти Центру Разумкова у 2022 р. Тимчасова та неповна зайнятість, зазначають інші експерти, стали нормою, що під-

вищує ризики соціальної незахищеності, вимагаючи адаптації на урядовому та корпоративному рівнях [16].

Попри зростання безробіття, викликане припиненням роботи підприємств у зонах бойових дій, з'явилися нові можливості в таких секторах, як оборона, ІТ та логістика, що вимагали додаткових кадрів. Відновлення ринку праці відбувається нерівномірно не лише в міжсекторальному, а і в регіональному розрізі. Це вже питання нової якості людського капіталу, яку краще аналізує не марксизм, а його опоненти, до яких належить і концепція фізичної економіки.

В умовах неминучого скорочення людського капіталу країни головними пріоритетами повоєнного розвитку українського ринку праці повинні стати підвищення рівня та продуктивності економічної активності населення. Це вимагає не лише збільшення рівня зайнятості, скорочення періоду безробіття, а й модернізацію умов та змісту праці, її діджиталізацію, демократизації управлінських відносин та створення умов для професійного та особистісного розвитку працівників. В умовах інформаційної епохи та креативної економіки, що змінює відношення до людських ресурсів «від використання фізичної праці до сприйняття людини як ключового драйвера інновацій та технологічного розвитку» [14, с. 307]. Україна має орієнтуватись не на кількість, а на якість людських ресурсів. Повоєнне відновлення потребує не просто людські ресурси, а людські таланти, що є носіями креативності, інновацій та стратегічного мислення. «Креативна економіка, яка включає індустрію, такі як мистецтво, медіа, реклама, дизайн та технології, значною мірою покладається на індивідуальну креативність, інноваційність та вміння мислити нестандартно. Людські таланти у цих галузях є двигуном інновацій та розвитку, оскільки саме вони створюють нові ідеї, продукти та послуги, які стимулюють економічне зростання та культурне розмаїття» [14, с. 308].

Варто ширше залучати можливості запровадження перспективних напрямів у економіці України, які орієнтується на зелену енергетику і розвиток не виснажувальних, властивих радянській

економіці стратегій, а стратегій, орієнтованих на відновлювальні і самовідновлювальні цикли у виробництві, що відповідає принципам фізичної економіки, які актуалізують, зокрема, представники Інституту імені Сергія Подолинського [18].

Отже, ситуація на ринку праці в умовах війни залишається суперечливою, що зумовлює безробіття через припинення роботи підприємств та нестачу кадрів у певних галузях через мобілізацію та міграцією. Проте, вочевидь проблему безробіття з часом буде подолано, а дефіцит кадрів залишиться вагомою перешкодою для повоєнної відбудови. Тому Україна потребує термінових заходів з боку як держави, так і бізнесу ще до закінчення війни. Підвищення заробітної плати, інвестиції в розвиток персоналу та пошук нових ринків можуть допомогти пом'якшити наслідки кризи, але без зваженої економічної політики повернення мігрантів, створення привабливих умов для праці та ведення бізнесу, розширення можливостей професійного та людського розвитку та цілеспрямованих інвестицій в людські таланти амбітні плани з відбудови та відродження української економіки буде важко реалізувати.

Висновки. Людські ресурси є ключовим фактором продуктивності та ефективності економіки відбудови та ключовим драйвером подальшого інноваційного розвитку нашої країни, тому їх відновлення постає вагомим викликом та одночасно завданням відбудови України. Війна загострила та прискорила стрімке скорочення населення, яке наша країна відчувала через природні демографічні процеси та міграцію задовго до війни. Подальше падіння рівня народжуваності, зростання передчасної смертності та масштабна міграцію економічно активного населення, дітей і молоді зумовлюють невтішні довготривалі прогнози щодо демографічного розвитку країни. Тому завдання подвоєної економічної політики вбачаємо у розробці ефективної політики повернення сьогоденних біженців, зміцненні зав'язків країни зі зростаючою діаспорою, стимулюванні зростання народжуваності та реалізації виваженої сімейної та пронаталістської політики.

Війна завдала масштабного удару по ринку праці Україні й викликала суперечливі процеси його адаптації до нових умов, що поєднують безробіття та нестачу кадрів. Очікується, що проблему безробіття з часом буде подолано, а дефіцит кадрів залишиться вагомою перешкодою для повоєнної відбудови. Із позицій біофілософії було продемонстровано, що підвищення заробітної плати, інвестиції в розвиток персоналу та пошук нових ринків є необхідною, але не достатньою підставою для вирішення проблеми відновлення трудових ресурсів України. Ці заходи можуть допомогти вирішити проблему дефіциту людського капіталу лише у певних галузях. Вирішення завдань відбудови та відродження української економіки в цілому потребують формування філософії відновлення України, наслідками якої будуть зокрема виважена економічна політика повернення мігрантів, створення привабливих умов для праці та ведення бізнесу, розширення можливостей професійного та людського розвитку та цілеспрямованих інвестицій в людські таланти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія. Київ : Ніка-Центр, 2015. 404 с.
2. Берегова Г. Біофілософське знання через призму філософсько-освітніх підходів. *Філософія освіти*. 2024. Том 30. № 1. С. 186–203. DOI: 10.31874/2309-1606-2024-30-1-11
3. Бойченко М. Українська модернізація як культурна революція. *Філософія публічного управління*. 2018. № 1. С. 11–17.
4. Бойченко М. Соціологія філософії щодо шляхів модернізації державної політики в Україні. *Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління: імперативи забезпечення сталого розвитку» (23–24 листопада 2017 р. м. Київ) /* укладачі: А. А. Мельниченко, О. А. Акімова, К. О. Семенова. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. С. 105–106.
5. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.

6. Городніченко Ю., Йовенко М., Олійник О. Фінансова система України під час війни. *Вокс Україна*. 19 грудня 2024. URL: <https://voxukraine.org/finansova-systema-ukrayiny-pid-chas-vijny>
7. Державна служба статистики України. Демографічна ситуація у 2021 році. 12 червня 2023 р. URL: <https://stat.gov.ua/uk/publications/demografichna-sytuatsiya-u-2021-rotsi>
8. Кравець А. Біовлада як одне з центральних понять сучасної біополітики. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 12. С. 209–213
9. Кравець І. М. Демографічна криза в Україні: стан, наслідки та перспективи подолання. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічна науки*. 2021. № 4. С. 114–120.
10. Луман Н. Реальність мас-медіа. Київ : ЦВП, 2010. 158 с.
11. Мельничук Д. П. Теорія людського капіталу у вимірі соціальної політекономії. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2007. № 1(39). С. 321–326.
12. Пирожков С. І. та ін. (ред.). Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2024. 220 с.
13. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: аналітична записка. (2022). 11 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>
14. Прінц І. В. Еволюція поняття «людські ресурси» в контексті становлення креативної економіки. *Економічний простір*. 2024. № 18. С. 305–309.
15. Самойлюк М. Іноземна фінансова допомога. Трекер економіки України під час війни. *Центр економічної стратегії*. 2025. 6.02.2025. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war>
16. Скорік Ю. Вплив війни на економічну стабільність України. *Finway*. 2024. 26 грудня 2024. URL: <https://finway.com.ua/vplyv-vijny-na-ekonomichnu-stabilnist-ukrayiny>
17. Укрінформ. Тривалість життя українців нижча, ніж середня у світі – демографи. 24 червня 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3269908-trivalist-zitta-ukrainsiv-nizca-niz-seredna-usviti-demografi.html>
18. Фокін В. П., Черняк В. К., Шинкарьок О. В., Столяров В. Ф. Українському народу – стабільний планомірностійкий людський розвиток

(збірник історико-аналітичних нарисів: переосмислення минулого і бачення повоєнного майбутнього). Том I: Визначення стабільного планомірного людського розвитку як національно-консолідованої цивілізаційної платформи України. Київ: Інститут фізичної економіки імені С. А. Подолинського, 2024. 214 с.

19. Фуко М. Воля до знання. Київ: Komubook, 2025. 200 с.

20. Центр економічних стратегій. *Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. Аналітична записка.* (12 березня 2024). 101 с. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research

21. Шаповалова І. В. Біополітика і біовлада: сутність концептів в соціально-філософських вимірах. *Освітній дискурс.* 2021. Вип. 31(2–3). С. 19–29.

22. Johnson J. M. The Biopolitics of Liberal War: Humanity, Temporality and Cosmology. *Millennium.* 2024. Vol. 53(1). P. 86–112. DOI: <https://doi.org/10.1177/03058298241288171>

23. Lindholm S. Giovanni Botero's biopolitical populationism: Rethinking the history of biopower. *Philosophy & Social Criticism.* 2025. Vol. 0(0). DOI: <https://doi.org/10.1177/01914537251324164>

24. Sorace C. Life First: Pandemic Biopolitics in China. *Political Theory.* 2025. Vol. 53(4). P. 451–482. DOI: <https://doi.org/10.1177/00905917251323747>

REFERENCES

Beck, U. (2015). *Power and Counterpower in the Age of Globalization. New World Political Economy.* Kyiv: Nika-Center. [In Ukrainian].

Beregova, H. (2024). Biophilosophical Knowledge through the Prism of Philosophical and Educational Approaches. *Filosofiya osvity (Philosophy of Education),* 30(1), 186-203. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-1-11> [In Ukrainian].

Boychenko, M. (2018). Ukrainian Modernization as a Cultural Revolution. *Filosofiya publichnoho upravlinnya (Philosophy of Public Administration),* 1, 11-17. [In Ukrainian].

Boychenko, M. (2017). Sociology of Philosophy in the Context of the Modernization of State Policy in Ukraine. *Proceedings of the IX International*

Scientific and Practical Conference “Modern Problems of Management: Imperatives for Ensuring Sustainable Development” (November 23-24, 2017, Kyiv). Compiled by: A. A. Melnychenko, O. A. Akimova, K. O. Semenova. Kyiv: LLC NVP “Interservice”, 105-106. [In Ukrainian].

Giddens, E. (2004). *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. Kyiv: Alterpress. [In Ukrainian].

Gorodnichenko, Yu., Yovenko, M. & Oliynyk, O. (2024). The Financial System of Ukraine during the War. *Voks Ukrayina (Vox Ukraine)*, December 19. Retrieved from <https://voxukraine.org/finansova-systema-ukrayiny-pid-chas-vijny> [In Ukrainian].

State Statistics Service of Ukraine. (June 12, 2023). Demographic situation in 2021. Retrieved from <https://stat.gov.ua/uk/publications/demografichna-sytuatsiya-u-2021-rotsi> [In Ukrainian].

Kravets, A. (2017). Biopower as one of the central concepts of modern biopolitics. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Filosofs'ko-politologichni studiyi (Bulletin of Lviv University. Philosophical and Political Studies)*, 12, 209-213. [In Ukrainian].

Kravets, I. M. (2021). Demographic crisis in Ukraine: state, consequences and prospects for overcoming. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Seriya Ekonomichna nauky (Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic Sciences Series)*, 4, 114-120. [In Ukrainian].

Luhmann, N. (2010). *Reality of mass media*. V. Ivanov & M. Minakov (Trans. and Eds.). Kyiv: Central Publishing House. [In Ukrainian].

Melnychuk, D. P. (2007). Theory of human capital in the dimension of social political economy. *Visnyk ZHDTU. Seriya: Ekonomichni nauky (Bulletin of ZhDTU. Series: Economic Sciences)*, 1(39), 321-326. [In Ukrainian].

Pyrozhkov, S. I. et al. (eds.). (2024). *Preservation and development of Ukraine in wartime and peace: national report*. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine. [In Ukrainian].

Pyshchulina O., Markevich K. (2022). *Labor market in wartime: main trends and directions of stabilization: analytical note*. 21 p. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> [In Ukrainian].

Prints, I. V. (2024). The evolution of the concept of "human resources" in the context of the formation of a creative economy. *Ekonomichnyy prostir (Economic Space)*, 18, 305-309. [In Ukrainian].

Samoiluk, M. (2025). Foreign financial aid. Tracker of the economy of Ukraine during the war. *Tsentr ekonomichnoyi stratehiyi (Center for Economic Strategy)*, 02/06. Retrieved from <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> [In Ukrainian].

Skorik, Yu. (2024). The impact of the war on the economic stability of Ukraine. *Finway*, December 26. Retrieved from <https://finway.com.ua/pvlyv-vijny-na-ekonomichnu-stabilnist-ukrayiny> [In Ukrainian].

Ukrinform. (2021). *Life expectancy of Ukrainians is lower than the world average – demographers*. June 24. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3269908-trivalist-zitta-ukrainciv-nizca-niz-seredna-usviti-demografi.html> [In Ukrainian].

Fokin, V. P., Chernyak, V. K., Shynkaryuk, O. V. & Stolyarov, V. F. (2024). *The Ukrainian people - stable planned human development (collection of historical and analytical essays: rethinking the past and vision of the post-war future)*. Kyiv: S. A. Podolinsky Institute of Physical Economics. Volume I: Definition of stable planned sustainable human development as a nationally consolidated civilizational platform of Ukraine. [In Ukrainian].

Foucault, M. (2025). *The Will to Knowledge*. Kyiv: Komubook. [In Ukrainian].

Center for Economic Strategies. (2024). *Ukrainian Refugees. Future Abroad and Plans for Return. Third Wave of Research. Analytical Note, March 12*. Retrieved from https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research [In Ukrainian].

Shapovalova, I. V. (2021). Biopolitics and Biopower: The Essence of Concepts in Socio-Philosophical Dimensions. *Osvitniy dyskurs (Educational Discourse)*, 31(2-3), 19-29. [In Ukrainian].

Johnson, J. M. (2024). The Biopolitics of Liberal War: Humanity, Temporality and Cosmology. *Millennium*, 53(1), 86-112. DOI: <https://doi.org/10.1177/03058298241288171>.

Lindholm, S. (2025). Giovanni Botero's biopolitical populationism: Rethinking the history of biopower. *Philosophy & Social Criticism*, 0(0). DOI: <https://doi.org/10.1177/01914537251324164>

Sorace, C. (2025). Life First: Pandemic Biopolitics in China. *Political Theory*, 53(4), 451-482. DOI: <https://doi.org/10.1177/00905917251323747>

Стаття надійшла до видання / Received: 17.11.2025

Прийнято до друку після рецензування / Accepted: 15.01.2026

Опубліковано / Published: 31.03.2026